

Sipos János

NÉHÁNY KAUKÁZUSI NÉP ZENÉJÉRŐL¹

Népzenei kutatásom célja mára egy hatalmas, a Volga-Káma vidéktől Anatóliáig terjedő és keletre is kinyúló terület népzenejének összehasonlító vizsgálata lett. Ennek a kutatásnak egyik állomása volt az *azeri* népzene felderítése.

Az azerik az anatóliai törökök igen közeli nyelvrokonai, ám a két nép etnogenezise eltérően alakult. Tanulságosnak tűnt annak a vizsgálata, hogy miként viszonyul az azeri népzene a területen lakó más népek zenéihez és az anatóliai népzenehez, valamint az, hogy milyen távolabbi összefüggések találhatók az azeri zenei rétegek és más török népek, illetve a magyarok népzenei rétegei között. Azerbajdzsánban egy elemi, szinte a zene őstörténetébe utalható dallamstílus él teljes pompájában. Ezt a dallamstílust korábban már részletesen ismertettem.²

A Kaukázus hatalmas hegyekkel elválasztott völgyeiben és hegyoldalain az azeriken kívül számos nép él. Azerbajdzsán északi részén, a Kaukázus déli lejtőinek falvacskáiban gyűjtöttem avaroktól, zahuroktól, tatoktól, hegyi zsidóktól, az ország belsejében pedig többek között Grúziából idevándorolt törököktől és oroszoktól. Alább ezekről a népekről és a közöttük gyűjtött dallamokról szólok néhány szót.

Avarok

Az avarok Dagesztán hegyes vidékein, valamint Azerbajdzsán északi területein élnek. A 18–19. században az Avar Kaganátus uralta politikailag és kulturálisan felső Dagesztánt. Noha 1727 után többször is elfogadták az orosz fennhatóságot, mindannyiszor hamarosan el is utasították azt. Végül az oroszok 1864-ben végképp megdöntötték az Avar Kaganátust, és területét az *avar okrug*hoz csatolták, mely már közvetlenül orosz fennhatóság alatt állt. Az októberi forradalom után az avar terület a Dagesztáni Szocialista Köztársaság része lett, mely azután a Szovjetunióba olvadt be.

Mikor az arabok Dagesztánba érkeztek,³ a kereszténység és néhány helyen a zsidó vallás már teret nyert az avar társadalomban, ezért az iszlám csak lassan nyo-

1 János Sipos: *Azeri Folksongs – At the Fountain-head of Music*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. kötetének „Some Remarks About the Music of a few Minorities Living in the region” fejezetének (145–166.) magyar változata.

2 Sipos: i. m.; Sipos János: „A zene kezdeteinél – azeri népzene.” In: *Zenatudományi Dolgozatok 2003*. Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 547–601.

3 Észak-Dagesztánt Hisham kalifa (724–743) foglalta el.

1. ábra. Azerbajdzsán térképe a gyűjtés központjaival: Baku, Samaha, Kuba, Zakatala és Karabah

mulhatott előre. A terület iszlamizálódása végül az oszmán uralom alatt történt meg (1558–1606), mára az avarok szunnita muzulmánok. Ők Dagesztán legnépesebb és legfejlettebb népe, az irodalmi avar nyelv Felső-Dagesztán különböző népei számára második nyelvként szolgál, és ezek a népek az avarok erős kulturális befolyása alá kerültek.

Az avaroknak nincs bizonyítható közük a kárpát-medencei avarokhoz, mert az Avar Birodalmat nagyrészt mongol és török törzsek alkották, míg a kaukázusi avarok nyelve az ibéro-kaukázusi nyelvek északi csoportjának északkeleti ágához tartozik. A számos avar nyelvjárás – szinte minden törzsnél más – két fő csoportra osztható: északi és a déli dialektusokra.

Magam 1999-ben az Azerbajdzsán északi részén, Zakatala megyében levő avar falvakat látogattam meg, és ott mintegy ötven dallamot gyűjtöttem. Ez a rész a déli avar terület központja. Az Azerbajdzsánban élő avarok a saját nyelvük mellett azeriül, és so-

Avar férfi játszik damburán Dzszarban

kan oroszul is beszélnek. Noha a népesség anyanyelve fokozatosan azeri török nyelvre változik, még fenntartják különálló kultúrájukat; az avar dallamok és táncok jelentősen eltérnek az azeri dallamoktól és táncoktól.

Az 1a kotta egy olyan avar dal, mely belesimul az azeri zene homogén stílusába, az 1b kotta pedig távolabbról beleillik a magyar illetve az anatóliai sirató stílusba, és van azeri párhuzama is.

$\text{♩} = 130$

a

Lay - lay dè - yim, ya - ta - san,

Şi - rin yo - xu a - la - san.

Qı - zıl gül - ler i - çin - de

Şi - rin yo - xu ta - pa - san.

1. kotta. Avar dallamok:
a) azeri altatókhoz hasonló,
de nagyobb ambitusú dal
b) kétmagú sirató dallam

$\text{♩} = 92$

b

Lay - lay dè - yim, ya - ta - san,

Şi - rin yo - xu a - la - san.

Qı - zıl gül - ler i - çin - de

Şi - rin yo - xu ta - pa - san.

Az általam gyűjtött ötven avar dallam egyharmada vokális volt, és ezeknek mintegy fele, vagyis a teljes anyag hatoda többé-kevésbé beleillik az úgynevezett „pszalmodizáló” stílusba.⁴ Ez a zenei stílus sok népnél megtalálható, de nem min-

⁴ A pszalmodizáló stílus kiterjesztett értelmezését alkalmazom, lásd részletesebben először Dobszay-Szendrei (1988: 55–66.). A magyar és az anatóliai pszalmodizáló stílus viszonyáról Sipos (2000: 96–128).

denütt, például épp az azeriknél lényegében nincs meg, de nem jellemző a Kaszpi-tenger túloldalán a mangislaki kazakok, vagy a Kaukázus túloldalán a török karacsájak és balkárok népzenejére sem.

A 2. kotta néhány avar „pszalmodizáló” dallamot mutat be. Látható, hogy a közzölt avar dallamok a pszalmodizáló stílus magasabban kezdő, a kétrétegű dalokra emlékeztető típusaihoz esnek közelebb. A kétsoros 2a dallam ABCDEF soraiból ABEF alkot $5(b3)b3$ kadenciás pszalmodizáló formát. Itt még csak a stílusra való utalásokkal találkozunk, azonban a 2b–c–d dallamok már különböző kadenciákkal karakteresebben hasonlítanak egyes magyar pszalmodizáló dallamokhoz.⁵ A 2e dallam pszalmodizáló jellege is kétségtelen, a dallam azonban nem *la*-n, hanem *ti*-n ér véget. A 2f dallamban rejtett formában találuk egyes pszalmodizáló tulajdonságokat.

$\text{♩} = 104$

a

$\text{♩} = 172$

b

2. kotta. Avar pszalmodizáló karakterű dallamok

a) kétsoros szerkezetbe rejtett

$5(b3)b3$ kadenciák

b) $4(b3)VII$ kadenciák

⁵ 2b, 2c és 2d magyar párhuzamai például Dobszay–Szendrei (1977) 21., 117. és 73. sz.

[illegible]

Refrain

A musical score for the song 'The Rose Tree'. It consists of four staves. The first staff is the melody, written in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The second staff is the accompaniment, written in treble clef with a key signature of one flat. The third and fourth staves are also written in treble clef with a key signature of one flat. The music is in 4/4 time. The melody starts with a quarter note G4, followed by a quarter note A4, a quarter note B-flat4, and a quarter note G4. The accompaniment starts with a quarter note G4, followed by a quarter note A4, a quarter note B-flat4, and a quarter note G4. The third and fourth staves contain the same melody and accompaniment as the first two staves.

2. kotta. Avar pszalmodizáló
karakterű dallamok (folytatás)
c) 5(♭3)VII kadenciák
d) 5(♭3)I kadenciák

2. kotta. Avar pszalmódizáló
karakterű dallamok (folytatás)
e) pszalmódizáló jelleg ti véggel
f) rejtett pszalmódizáló dallam

Tatok

Először egy fogalmi keveredést kell tisztáznunk. A szovjet idők népszámlálásaiban az iráni dialektust beszélő hegyi zsidókat a muzulmán tat népességhez számolták, a tatokat pedig az azerikhez, így vált a tat fogalom a térségben a zsidó szinonimájává. Magam ebben a tanulmányban *tatnak* az iráni népességet nevezem.

Gyűjtés két tat asszonytól Demirdzsiben

Nyilvánvalóan a magukat azerinek valló, török nyelvű csoportok egy részének ősei között is voltak irániak, de az indoeurópai dél-iráni nyelvjárást beszélő tat népesség aránya sem kicsi a mai Azerbajdzsánban. E csoportok java része ma kétnyelvű: azeri-tat, bár eredeti nyelvét hivatalosan nem használhatja. A tatok többnyire sííta muzulmánok, de van közöttük keresztény és zsidó is. Bár nemzeti identitásokat őrzik, kulturálisan és mindennapi életüket tekintve szinte megkülönböztethetetlenek az azeriktől.

A Kaukázusban körülbelül 20 000 tat él, többségük Azerbajdzsán északi tengerpartjainál, illetve Dagesztán tengerközeli területein. Iránban nagyszámú népesség beszél ugyanebbe a nyelvcsaládba tartozó nyelveket.

Az azerbajdzsáni tatok között gyűjtöttem, többek között a tat Demirdzsi faluban és a tat Zarat falu Samahába beköltözött népességétől. Mint várható volt, népzenejük nagymértékben hasonult – vagy eredetileg is hasonló volt – a többségi azerik népzenei rétegeihez. Ezek a dallamok tehát feltűnés nélkül belesimulnak a többi azeri dallam közé, és egyenletesen oszlanak el a nagy azeri gyűjtés anyagában.

Zahurok

Noha a zahuroktól nem sok anyagot vettem fel, talán nem tanulság nélkül való egy-két szót szólni ennek a kaukázusi népnek a múltjáról és jelenéről. A zahurok eredetileg Dagesztánban éltek, de egy részük már a 13. században átköltözött Azerbajdzsánba.

Akár a Dél-Kaukázus többi népe, a zahurok is hosszú éveken át küzdöttek a függetlenségükért a törökök és a perzsák ellen. A 19. század elején az oroszokhoz fordultak segítségért, és az Orosz Birodalom részévé váltak. A 19. század közepén a dagesztáni zahurokat Azerbajdzsánba üzték, de kilenc évvel később visszatérhettek szülőföldjükre, Rurul területre. Jelentős részük azonban Azerbajdzsánban maradt, főleg Kakh, Zakatala és Belokani vidékén; a 20 000 zahur (1989-es adat) mintegy kétharmada ma Észak-Azerbajdzsánban él.

A zahurok mohamedánok, de egyes szertartásaikban, például a tavaszi tűzugrásban vagy az esőimában iszlám előtti szokások fedezhetők fel. Előbukkannak az animizmus nyomai is, például a kövekkel, fákkal kapcsolatos hiedelmekben.

A szovjet rendszer előtt az iskolákat az iszlám egyház felügyelte. Bár a szovjet hatóságok pozitív változásokat is bevezettek az iskolákban, nem engedélyezték a zahur nyelv használatát. Az oktatás az első évfolyamtól oroszul folyt, és az orosz vált a zahurok irodalmi nyelvévé. A tömegkommunikáció döntően orosz nyelvre ellenére szinte mindegyikük beszéli az oroszon kívül az azeri nyelvet is.

Az azerbajdzsáni zahurok 99,9%-a muzulmán.⁵ Nyelvük, a *zahuri* (mikik) a dagesztáni nyelvek lezgi-samur ágának délkeleti csoportjához tartozik, két fő nyelvi dialektussal. 1932-ben megalkották irodalmi nyelvüket latin ábécével, de ez soha nem került használatba. Mái az azeri szolgál hivatalos nyelvként, ezt a legtöbb zahur folyékonyan beszéli. Újabban ismét elhatározták, hogy a zahurt írott nyelvként is fogják használni.

5 A World Evangelization Research Center utolsó becslése.

Zahur asszonyok Ashagy-Tala falvában

1999-ben Zakatala megye Asagi Tala és Szuvagil falvaiban gyűjtöttem zahurok között. E dalok általában beillenek a többségi dallamok közé, egyesek azonban határozottan eltérnek az azeri dallamoktól. A 3a dallam határozott, az azeri giusto dallamok között szokatlanul változatos sorhosszaival tűnik ki, noha a dallamozgása vagy ambitusa nem tér el a jellegzetes azeri dallamokétól. Ezzel szemben a 3b-c dallamvariánsok ambitusukkal, nagyívű soraikkal és négysorosságukkal erősen különböznek a többségi dallamoktól. Jellemző a helybeli kétnyelvűségre, hogy 3a szövege félig azeri, félig zahur, a 3b szövege azeri, míg közvetlen variánsának, a 3c-nek a szövege zahur.

3. kotta. Három egyedi zahur dallam

Ay, a - la - gőz - lüm, a - la - gőz - lüm.

$\text{♩} = 184$

b

Te - ze pal - tar ti - ke - rem,
Yax - şı gü - ne bü - ke - rem.
Me - nim e - ziz qar - da - şım
Si - zin to - yun mu - ba - rek.

$\text{♩} = 168$

c

Su - va - gil ni de - re - ka,
Ko - nu - bu ka - bı be - re - ka, a - man,
Zas - se uv - xas dev hu - na, a - man,
Vu - cab uv - fe be - re - ka.
Refrain
Oh, ay, a - man, tay - la - la, lay - lay, la - la - lay, lay, lay - lay, lay.

Hegy zsidók

A Kaukázusban lakó zsidók zenéje három fő tradícióhoz tartozik: Észak-Azerbajdzsánban és Dél-Dagesztánban a *derbendi*, Keytog területen Észak-Dagesztánban, Csecsniában és a kabard-balkár földön a *keytogi* és Oguz városban, Azerbajdzsánban a *vartaseni*.⁶

⁶ Eliyahu (1999:9.)

Hegyi zsidó férfi játszik taron Kuba városában

Manapság az azeri zsidók elsősorban nagyvárosokban laknak. Kuba városában, ahol magam is gyűjtöttem, saját kerületük van, a *kızıl mahallesi* „vörös kerület”. Városlakó létükre természetesen nem igen éneklük már a *gudil-gudil* esővarázsló dalokat, a *néhre* köpülődalt és a falusi élethez kötött más dalokat. Annál jobban terjednek közöttük a slágerek. Az esküvőkön a komoncse, a tar, a balaban és a zurna helyét egyre inkább kiszorítja az elektromos gitár, a klarinét és a szintetizátor, ugyanúgy, ahogy ez a világ oly sok, néhány évtizede szinte még érintetlennek tűnő helyén, például a romániai magyar falvakban is történik.

A kaukázusi zsidóknak távoli „magyar vonatkozása” is van. Amikor a 7. század elején a kazárok meghódították az Észak-Kaukázust, az akkor még ott élő magyarok is kazár fennhatóság alá kerültek. A 8. században a kazárok királya zsidó hitre tért át.⁷ A keleti Kaukázusban létrejött királyság zsidókat vonzott Perzsiából, Bizáncból, és mély nyomokat hagyott a hegyi zsidó mitológiában is, a 19. századig a kazár királyra a „mi királyunk”-ként hivatkoztak.

Miután a tizedik század második felében a Kazár Birodalom összeomlott, ezen a geopolitikailag fontos területen felváltva uralkodtak a perzsák, a szeldzsukok és a mongolok. A 18. század második felében az Orosz Birodalom a keleti Kaukázus birtoklásáért megtámadta Perzsiát és az Oszmán Birodalmat. A bizonytalan helyzetben a kis azeri falvakban élő zsidók Kubába menekültek, a perzsa Huszein kán védelme alá.⁸ A 19. század elejére az oroszok véres harcokban meghódították Dagesztánt, eközben a zsidók közül sokan felvették az iszlámot.

A hegyi zsidók nyelve a *juhuri* Azerbajdzsán iráni nyelveihez tartozik.⁹ Ez a tény rávilágít ennek a zsidó közösségnek a földrajzi származására. A legtöbb hegyi zsidó két vagy három nyelvet tud, Azerbajdzsánban például a saját nyelvükön kívül beszélnek oroszul, és erős zsidó akcentussal azeriül.

A kaukázusi zsidó és nem-zsidó kultúrák közötti szoros kapcsolat a közös geopolitikai és szociális-gazdasági hagyománynak köszönhető. Az itt töltött ötszáz év alatt a zsidók keveredtek a muszlim közösségekkel, a egyes falvakban a különböző etnikai csoportok meghívták egymást ünnepeikre, mint azt a nyelvükben levő számos jövevényszó is mutatja. Nem csoda hát, hogy egy-egy területen közös a zenei repertoárjuk, közösek műfajaik, előadásmódjuk és a hangszereik is. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni a zenei dialektusbeli különbségeket a Kaukázus déli és

7 Altshuler (1990–91: 37).

8 Babibhanov (1991).

9 Yarshater (1989: 238–245).

északi oldala között. Ahogy más iszlám országokban is, például Perzsiában vagy Marokkóban, a Kelet-Kaukázusban is tipikus zsidó foglalkozás volt a hangszeres játék, és zsidó zenészek gyakran zenéltek más népek ünnepein.

A zsidó és az iszlám repertoár között lényegében csak a nyelvben és a társadalmi eseményekhez csatlakozó zenékben van különbség. Megegyeznek az úgynevezett *mugam* repertoár és a legelterjedtebb tánc, a *terekeme* dallamai is. A 4. kottán néhány példát látunk a hegyi zsidó dalokból, ezúttal elsősorban az azeri népzenevel való hasonlóságokra koncentrálva.¹⁰

Eltérően a sokszínű népdaloktól, a vallási énekék lényegében a Kaukázusban élő összes zsidó közösségben azonosak. Ezt a zenét egy pszalmódizáló stílus jellemzi, mely a formától és a liturgikus szöveg eredetétől függetlenül oktávon belüli 3-5 hangból álló modusokat használ. Ezek a dallamok általában kétsorosak ABABAB... vagy AABBAABB... formával. A zsidó vallási dalok közül soknak van azeri vallási dal vagy éppen azeri népdal párhuzama. Ilyen például a *re-do-ti* magon ereszkedő 4a kotta:

4a) Kaukázusi hegyi zsidó vallási dallam *re-do-ti* maggal (Eliyah N° 9)

A *mi-re-do* mag a hegyi zsidó népzeneben kisebb súllyal szerepel mint az azeri népzeneben, és az ilyen magon mozgó zsidó dalok felépítése is eltér az azeri dalokétól. A magyar sirató kisformájára kissé emlékeztető *re-do* kadenciás alakzat azonban itt is megtalálható:

4b) Kaukázusi hegyi zsidó népdal *re-do-ti* maggal és *re-do* kadenciákkal (Eliyah N° 17)

A *so-fa-mi-re-do* tetratonon mozgó közkedvelt azeri *Ey, beri bax* azeri dallamnak is van zsidó változata (4c kotta a következő oldalon). A közkedvelt azeri dallam (*so so so fa / mi mi so // so so fa fa / mi mi mi*) a harmadik sorban jelenik meg, és valószínű, hogy a zsidó dallam e dal egy továbbfejlesztett formája.

Láthatunk példákat a (*mi*)-*re-do-ti* tri-, illetve tetrachordon építkező elemi azeri dallamformára is, mely a hegyi zsidó népzeneben szintén gyakori (4d kotta a következő oldalon). Egy másik ilyen dallam a 4e, melyhez hasonló magam is vettem

10 A dallamokat főképpen Eliyah (1999)-ből idézem.

As - ta - re - hoy züm - zü - mi, Kil - che - le - hoy gen - dü - mi,
 Des - de - des - de ghü - zür - gül, Des - de - des - de ghü - zür - gül,
 Des - de - des - de ghü - zür - gül, Ri - hon, be - nefsh, su - sen - gül,
 Dül - hoy, kuk - ho pekh - pekh, 'Ov nü - ke - re shakh - shakh.

4c) Kaukázusi hegyi zsidó dallam so-fa-mi-re-do tetraton (Eliyahu N° 43)

Is - ro - il he - ton 'o - ni shi - ro, Is - mah he - ton 'ima ha - ka - lo.

4d) Kaukázusi hegyi zsidó dallam mi-re-do-ti maggal (Eliyahu N° 18)

fel Kubában. A 4e kottában idézett változat AB^kCB, pontosabban a b/cb/cb_k/cb formájú, mely visszavethető az általam gyűjtött cb formájú kétsoros azeri dallamra.

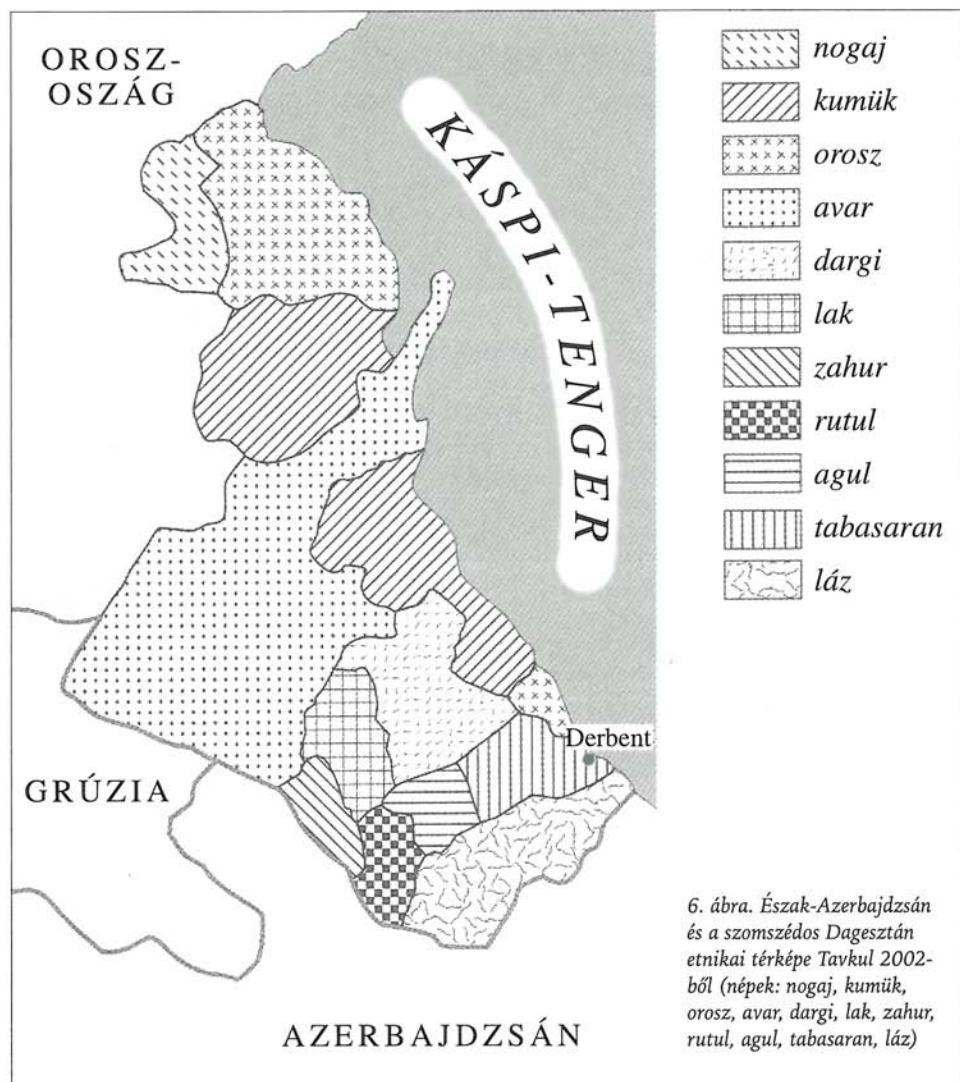
Be - ni - go - ru, be - ni - go - ru, Ke - le - be - bey he - to - nesh be - ni - go - ru. Oy,
 Be - ni - go - ru, be - ni - go - ru, Be - bey he - to - nesh be - ni - go - ru.

4e) Kaukázusi hegyi zsidó dallam mi-re-do-ti maggal (Eliyahu N° 44)

A hegyi zsidó népzeneben előfordulnak négysoros, illetve nagyobb ívű kétsoros dallamok és bővített szekundos skálákkal; ezek többsége újabb fejleménynek vagy idegen hatásának tűnik.

Egy régi orosz dallam

Samaha megye Kirovka falvában az azeriken kívül egy itt élő orosz parasztaszszonytól is gyűjtöttem, többek között az 5. kottán látható régi orosz dallamot. A néni emlékezett, hogy gyermekkorában ezt énekelték vásárnaponként, amikor az utcán sétáltak. A dalt azért idézem, mert tanulságos, hogy noha oly sok azeri társához hasonlóan kvint ambituson mozog, mégis a re-do-la triton milyen más jelleget

ad a dalnak, mint a *re-do-ti-la* tetrachord. A konjunkt azeri és más kisebbségi dallamok tengerében ez a triton szinte felüdülést jelent, és sejteti, hogy a nagyobb ambitusú orosz dallamok még jelentősebben térnek el az itt uralkodó dallamstílustól. (A triton régi orosz dallamot lásd az 5. kottán, a 206. oldalon.)

Törökországi törökök

Samaha megye Hilmilli falvában gyűjtöttem olyan törököktől is, akik Grúziából jöttek Azerbajdzsánba. Közülük Tamara Sukurova hosszasan énekelt, dalainak többsége egyetlen zenei gondolat variánsaiból álltak. Lássunk néhány példát ebből a zenei stílusból.

5. kotta. Egy régi orosz triton dallam

A 6a kotta sorainak lényege a *do re mi (fa) mi re/do* domb. A 6b dallam (a szemközti oldalon) absztrahált váza *fa fa fa fa / mi mi mi/re // mi-fa mi mi / re-re do*, amely bizonyos hasonlóságot mutat a magyar és török sirató kisformájának egy elemi megvalósulásával. Ez a dallam azért is külön figyelemreméltó, mert központi el-

$\text{♩} = 144$

Ay, bu - lut - ta', bu - lut - ta',

Li - vo - rum kal - di tut - ta.

Düş - men gö - zü - ne dur - sun,

Kar - daş kal - di fu - runt - ta.

6a) Török dal Azerbajdzsánból,
sirató: *do-re-mi-re-do* domb

♩ = 120

Nen - ni di - yem bu baş - ta,
Yü - zen ör - tüm ku - maş - ta.
Nen - ni ba - lam, can nen - ni,
Gö - zel kı - zım, can nen - ni.

6b) Török dal Azerbajdzsánból, altató: a magyar és török sirató kisformájának egyik rövid megvalósulása

gondolásnak tűnik ebben a török zenei világban, mint az alábbi kottákban látni fogjuk. A 6c dallam hosszú sorai a 6b dallam két sorának egymás alá helyezéséből állnak, másrészt itt a magyar sirató kisformájához való hasonlóság is erősebb.

♩ = 144

Bu gün o tağ - dan bu ta - ğa şa - han u - çür - dum,
A - hı - ne - va - hı - ne dün - ya ge - çür - dum,
Bu ha - na na hoş ha - na - dur, e - vi ne boş ha - na - dur.

6c) Török dal Azerbajdzsánból: e dallam hosszú sora az előző dallam két sorának egymás alá helyezése

A 6d dallam (a 208. oldalon) a 6bhez hasonlóan kezdődik, majd két mélyebb sorral folytatódik, és négysoros alakot ölt. Ezzel a magyar illetve anatóliai pszalmódizáló stílusba illik be.

A 6e-f (a 208–209. oldalon) karakteres, a fentiektől eltérő nagyobb ambitusú, négysoros, dúr skálán mozgó dallamok: a 6e ABBC, a 6f pedig ABABCD formában variálja a közös A, B és C sorokat.

E dalok többsége az azeri, illetve az anatóliai népzene fontos alaprétegeibe illik be.¹¹ A 6e-f dallamtípushoz hasonló anatóliai dalokat elszórta legfeljebb Tosya, Silifke, Antakya és Konya környékén találunk.

11 Az anatóliai népzene sirató és pszalmódizáló stílusairól, valamint azok magyar vonatkozásairól ld. Sipos (1994: 28–50.), a kazak népzene sirató és pszalmódizáló stílusairól ld. Sipos (2001: 43–54., 95.).

6d

$\text{♩} = 104$

Bu de - re - nin u - zu - ni,

Ki - ra - ma - dım bu - zu - ni,

Bu de - re - nin u - zu - ni,

Ki - ra - ma - dım bu - zu - ni,

Al - dım Çer - kez k1 - zı - nı,

Çe - ke - me - dım na - zı - nı,

Al - dım Çer - kez k1 - zı - nı,

Çe - ke - me - dım na - zı - nı.

6e

$\text{♩} = 92$

Ge - lin ağ - lar: ba - ba, ba - ba,

Yaş - lar tö - ker ka - ba, ka - ba,

Ağ - la - ma, ge - lin, ağ - la - ma,

Kayn - a - tan - dur se - ne ba - ba.

Ge - lin ağ - lar, a - na, a - na,
 Yaş - lar tö - ker ya - na - ya - na.
 Ağ - la - ma, ge - lin, ağ - la - ma,
 Kayn - a - nan - dur se - ne a - na.

6f $\text{♩} = 104$

Bu - yur, gè - dax, ge - lin ha - nım,
 Ni - şan - nım se - ni göz - li - yer.
 El - ti - le - rin o - dan be - zi - yer,
 Ni - şan - nım se - ni göz - li - yer.
 Bu - yur, gè - dax, ge - lin ha - nım,
 Hay - di, gè - dax, ge - lin ha - nım.

6d) Török dal Azerbajdzsánból, menyasszonybúcsúztató és menyasszonyfogadó: a kis sirató forma tovább ereszkedve négy sorosra bővülve, karakteres négy soros dallam, 6e) ABBC formában, 6f) ABABCD CD formában

A dallamok adatai és szövegei

Alább a dalszövegek irodalmi formáját és magyar fordításukat közlöm. Az énekek nevét és a gyűjtés helyét hivatalos azeri átírásban adom meg.

1a, *avar altató, Ağasova Mina Mehemed qızı (45), Zakatala, Dzsar*

Laylay déyim, yatasan,	Altatót énekelek, feküdj le,
Şirin yuxu alasan.	Lelj édes álmod.
Qızıl güller içinde	A vörös rózsák között
Şirin yuxu tapasan.	Édes álmod lelsz.

Laylay, laylay,	Tente, tente,
Laylay, gülüm, ay, laylay,	Tente, rózsám, aj, tente,
Évim-éşiyim, laylay.	Mindenem, tente.

1b, *avar táncdal, Qallayév Feyzulla Müslüm oğlu (50), Zakatala, Makov*2a-b, f, *avar táncdalok, Qallayév Feyzulla Müslüm oğlu (50), Zakatala, Makov*2c-d, *avar táncdalok, Davudova Huri Mehemed qızı (80), Zakatala*2e, *avar táncdal, Heraçiyéva Cemile Şemseddin qızı (44), Zakatala, Dzsar*3a, *zahur táncdal, Muradova Hafizet Zabibulla qızı (70), Zakatala, Suvagil*3b, *zahur lakodalmi dal, Muradova Hafizet Zabibulla qızı (70), Zakatala, Suvagil*

Teze paltar tikerem,	Új ruhát varrok,
Yaxşı güne бүкерem.	Jobb napokra elhajtogatom.
Menim eziz qardaşım,	Én kedves testvérem,
Sizin toyun mubarek.	Lakodalmatok áldott legyen.

3c, *zahur lakodalmi dal, Almazov Ekrem Memmed oğlu (36), Zakatala, Suvagil*4a-e, *zsidó dallamok, Eliyahu No 9, No 17, No 43, No 18 és No 44*5, *orosz dallam, egy orosz nő (~80), Samaha, Kirovka*6a, *török dallam, Şükürova Tamara Domac qızı (50), Samaha, Hilmilli*

Ay, bulutlar, bulutlar,	Aj, felhők, felhők,
Livarum kaldı dutta.	A kosaram a szederfán maradt. ¹²
Düşmen, gözüne dursun,	Az ellenség legyen átkozott,
Kardaş kaldı furuntta.	A testvér a háborúban maradt.

6b, *török altató, Şükürova Tamara Domac qızı (50), Samaha, Hilmilli*

Nenni diyem bu başta,	Altatót mondom,
Yüzen örtüm kumašta.	Arcodat textilbe rejtem.
Nenni, balam, can nenni,	Tente, kicsim, lelkem, tente,
Gözel kızım, can nenni.	Szép lányom, lelkem, tente.

12 *Livar* = kosár, melybe a kihalászott halakat teszik, hogy életben maradjanak.

6c, török lakodalmi dal, Šükürova Tamara Domac qızı (50), Samaha, Hilmilli

Bu gün o tağdan bu tağa şahān
uçurdum,

Ahine vahine dünya geçirdim,

Bu hana ne hoş hanadur, evi ne boş
hanadur.

Ma arról a hegyről e hegyre
sólymot röptettem,

Nagyon rossz életem volt,¹³

Ez a ház milyen kellemes, az ő háza
milyen üres.

6d, török dal, Šükürova Tamara Domac qızı (50), Samaha, Hilmilli

Bu derenin uzunū,

Kıramadım buzunu.

Aldım Çerkez kızını,

Çekemedim nazını.

E patak mentén,

Nem tudtam betörni a jeget.

Elvettem a cserkesz lányt,

Nem tudtam ellenállni varázsának.

6e, török lakodalmi dal, Šükürova Tamara Domac qızı (50), Samaha, Hilmilli

Gelin ağlar: baba, baba,

Yaşlar töker kaba, kaba.

Ağlama, gelin, ağlama,

Kaynatandır sene baba.

Menyasszony sír: apa, apa,

Hullajtja könnyeit keservesen.

Ne sírj, menyasszony, ne sírj,

Apósod lesz apád.

Gelin ağlar: ana, ana,

Yaşlar töker yana-yana.

Ağlama, gelin, ağlama,

Kaynanandır sene ana.

Menyasszony sír: anya, anya,

Hullajtja könnyeit keservesen.

Ne sírj, menyasszony, ne sírj,

Anyósod lesz anyád.

6f, török lakodalmi dal, Šükürova Tamara Domac qızı (50), Samaha, Hilmilli

Buyur, gédax, gelin hanım,

Nişanlın seni gözliyor.

Eltilerin odan beziyor,

Nişanlın seni gözliyor.

Kérlek, menjünk, menyasszony,

Jegyesed vigyáz rád.

Sógorasszonyaid a szobádat díszítik,

Jegyesed vigyáz rád.

Buyur, gédax, gelin hanım,

Haydi, gédax, gelin hanım.

Kérlek, menjünk, menyasszony,

Rajta, menjünk, menyasszony.

13 Szó szerint: „A világot sírva sétáltam át”.

Felhasznált irodalom

- Altshuler, M. (1990–91): *Jews from the eastern Caucasus*. Jerusalem.
- Babikhanov, A. K. (1991): *Gulistan-i Iran* [Rose garden Iran]. Baku.
- Beliaev, V. M. (1962): *O„erki po istorii muzyki narodov SSSR*, Moszkva.
- Beliaev, V. M. (1975): *Central Asian Music*. Middletown, Connecticut.
- Dobszay–Szendrei (1988): *A magyar népdaltípusok katalógusa*. Budapest.
- Eliyahu, P. (1999): *The Music of the Mountain Jews*. Jerusalem.
- Golden, P. B. (1998): „The Turkic Peoples: A Historical Sketch.” In: *The Turkic Languages*: 16–29. New York.
- Hajibekov, U. (1985): *Principles of Azerbaijan Folk Music*. Baku.
- Hasanlı, C. (1988): *Azerbaycan tarihi, 1918–1920: Türkiyenin yardımından Rusyanın işgaline kadar* [History of Azerbaijan 1918–1920]. Ankara.
- Irons, W. (1958): *Istoria Azerbayjana*. Baku–Istanbul.
- Bülbül Memmedov (ed.): *Azerbaycan Halq Mahnıları Vol. 1* [Azeri Folksongs 1]. Baku: 1977.
- Bülbül Memmedov (ed.): *Azerbaycan Halq Mahnıları Vol. 2* [Azeri Folksongs 2]. Baku: 1982.
- Rahmatov, A. (1957): *Azerbaycan xalg çalgı aletleri* [Azerbaijan Folk Instruments]. Baku.
- Şakir-Zade, N. (1995a): *Azerbaycan ve Türkiye’nin Müzik Kültürleri* [The Music Culture of Azerbaijan and Turkey]. Baku–İzmir.
- Saray, M. (1993a): *Azerbaycan Türkleri Tarihi* [The History of Azeri Turks]. İstanbul.
- Sipos J. (2000): *In the Wake of Béla Bartók in Anatolia*. Budapest.
- Sipos J. (2001a): *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*. Budapest.
- Sipos J. (2001b): „Report on my Expedition in the Caucasus.” In: *Néptörténet–Nyelvtörténet, A 70 éves Róna-Tas András köszöntése*: 155–184. Szeged.
- Sipos J. (2004a): *Azeri Folksongs – At the Fountain-Head of the Music*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sipos J. (2004b): „A zene kezdeteinél – azeri népzene.” In: *Zenetudományi Dolgozatok 2003*. Budapest, 547–601.
- Swietochowski, T.–Collins C. B. (1999): „Historical Dictionary of Azerbaijan.” In: *Asian/Oceanian Historical Dictionaries*. Szerk.: Jon Woronoff. Lanham, Maryland. USA.
- Tavkul, U. (2002): *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul.
- Yarshater, E. (1989): „Azerbaijan: the Iranian Language of Azerbaijan.” In: *Encyclopadia Iranica*. Vol. 3.

ABSTRACT

JÁNOS SIPOS*

SOME REMARKS ABOUT THE MUSIC OF A FEW MINORITIES LIVING IN AZERBAIJAN

The ethnomusicological research of János Sipos has grown to include the comparative examination of the folk music of a vast area stretching from the Volga-Kama region to Anatolia and further east. One objective in this research was the exploration of the folk music in Azerbaijan.

In the valleys and on the hillsides divided by the enormous mountain range of the Caucasus, several ethnic groups live. In the north of Azerbaijan, one can meet, for example, Avars, Tsakhurs, Tats, Mountain Jews in villages on the southern slopes of the Caucasus, and inside the country there are Turks from Uzbekistan and Russians. In this paper you learn a few facts about these peoples and the tunes the author collected among them.

The present article is a chapter from his book "Azeri Folksongs-At the Fountain-Head of Music" (Budapest: Academian Publishing House, 2004). The Azeris living between the two major regions mentioned above are close language relatives of the Anatolian Turks, but the ethnogenesis of the two peoples developed differently. It is illuminating to study how Azeri folk music related to the musics of other peoples in the area, and to Anatolian folk music, and to discern more remote connections between Azeri musical layers and strata of other Turkic folk musics and the folk music of Hungarians.

The preface of the book is followed by a history of Azerbaijan, after which the collecting expedition is described illustrated with maps and photos. The highlight of the book is the comparative presentation of Azeri musical styles with an ample anthology of music examples. The song texts and their English and Hungarian translation may be useful for those interested in Azeri language and folk culture. The book ends with indices and notes, as well as an important supplement: a CD with the finest tunes of the collected stock.

* János Sipos, Hungarian ethnomusicologist is senior member of the Institute for Musicology, Hungarian Academy of Sciences. His main interest is the comparative research of the folk music of different Turkic people. He made extensive research in Turkey, Thrace, Azerbaijan, Caucasus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and collected some 7500 melodies till now. His books in English are: "Azeri Folksong-At the Fountain-head of the Music". Budapest: Academia Publishing House (with CD), 2004. – Kazakh Folksongs from the Two Edges of the Steppe. Budapest: Academia Publishing House (with CD), 2001. – In the Wake of Béla Bartók in Anatolia. Budapest: European Folklore Institute (with CD), 2000. – Török népzene – Turkish Folk Music. Budapest: Hungarian Academy of Sciences – ZTI, 1994.